ODJECI DEKLARACIJE U SLAVONIJI

Kuna, Branko

Source / Izvornik: **Jezikoslovlje, 1998, 1, 70 - 79**

Journal article, Published version
Rad u časopisu, Objavljena verzija rada (izdavačev PDF)

Permanent link / Trajna poveznica: https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:142:944635

Rights / Prava: In copyright / Zaštićeno autorskim pravom.

Download date / Datum preuzimanja: **2024-03-29**

FILOZOFSKI FAKULTET
SVEUČILIŠTE JOSIPA JURJA STROSSMAYERA U OSIJEKU

Repository / Repozitorij:

FFOS-repository - Repository of the Faculty of Humanities and Social Sciences Osijek

SVEUČILIŠTE JOSIPA JURJA STROSSMAYERA U OSIJEKU

dabar
DIGITALNI AKADEMSKI ARHIVI I REPOZITORIJI

Stručni rad
UDK 808.62

Branko Kuna

ODJECI DEKLARACIJE U SLAVONIJI

Pojava je *Deklaracije o nazivu i položaju hrvatskog književnog jezika* 1967. godine ne samo deklarativno već i stvarno najavila jezične i ine promjene. O značenju se Deklaracije posljednjih godina dosta pisalo, ponekad samo prigodničarski o njezinoj obljetnici. U ovome prilogu faktografski se istražuju i analiziraju odjeci javnosti u Slavoniji nakon iznenadne pojave Deklaracije, budući da pri njezinoj izradbi i prihvaćanju nije sudjelovala ni jedna ustanova ili pojedinac s toga područja.

Iako je u ilirskome pokretu začeta ideja o stvaranju jezika kojim će se služiti svi južni Slaveni, ona nije ostavila trajnijih posljedica na hrvatski jezik – već naprotiv - prihvaćen je toliko potreban jedinstveni književni jezik nastao na različitosti tradicijskoga nasljeđa i bogatstvu vlastitoga književnoga izraza, a ne stapanjem s drugim jezicima. No, na razvojnom putu hrvatskoga jezika bilo je i trenutaka pa i razdoblja, počevši od sredine prošloga stoljeća, kada se mislilo kako će približavanje srpskomu jeziku koristiti na političkome planu. Odricati se svoje jezične samobitnosti zbog izvanjezičnih razloga, nekih viših interesa kao što su zajedništvo, oslobađanje od austro-ugarskih okova te unifikacija jezika - zabluda je koja je u gotovo stotinu godina na neprirodan način utjecala na razvojni tijek našega jezika.

Unatoč proklamiranoj ravnopravnosti, uspostavom socijalističke diktature, unifikacija je jezika doživjela izrazito snažan zamah te ona dobiva potporu i na normativnom planu što je uglavljeno Novosadskim dogovorom 1954. "Pravopis hrvatskosrpskoga jezika" sa svojim rječničkim dodatkom te pokretanje "Rječnika" dviju Matica (hrvatske i srpske) bili su na

pravome tragu uklanjanja svih osobnosti i posebnosti hrvatskoga jezika u korist *ravnopravnijeg i jednakijeg* srpskoga (tada službeno varijante). "Ta su djela mnogima jasno pokazala kamo Srbi ciljaju na jezičnom području i srpska su presezanja ujedno djelovala tako da su se hrvatskim kulturnim djelatnicima na području jezika i oko njega oči do kraja otvorile prije trideset godina i tad su u Matici hrvatskoj pripremili Deklaraciju o imenu i položaju hrvatskog jezika znajući da ona ima veću važnost od svog povoda."[1]

Svjesni kamo to vodi, skupina jezikoslovaca na poticaj upravnog odbora Matice hrvatske sastavila je 13. ožujka 1967. Deklaraciju kojom se željelo potaknuti ustavne promjene zbog neravnopravnosti i nametanja srpskoga kao državnog jezika. S obzirom na pokretanje gotovo cijeloga jugoslavenskog političkog aparata protiv ideje i navlastito potpisnika i onih koji su Deklaraciju podržali, ona se često dovodi u svezu s politikom te je određuju kao politički čin i program. Mogu se čuti i tvrdnje kako ona zauzima bezrazložno mitsko i karizmatsko mjesto, odnosno da taj dokument nema ni približno takve domete već je on proizvod jednoga dobroćudnoga pokušaja podsjećanja kako se u "socijalističkoj suradnji i revolucionarnoj borbi" ne zaboravljaju "prava svakoga naroda na vlastiti jezični medij nacionalnog i kulturnog života."[2] Činjenica jest da se u trenutku kada je donesena u njezinu sadržaju uočava odsutnost purističkih ili secesionističkih težnji koje bi s obzirom na položaj hrvatskoga jezika u onome trenutku bile i očekivane, no njena je prvotna svrha naprosto naglašavanje činjenice kako je pravo naroda svoj jezik nazivati svojim imenom - hrvatskim - te da su, unatoč genetski srodnom ustrojstvu srpskoga jezika, svijest o autonomiji hrvatskoga jezika, svijest o povijesti i nasljeđu, koje jezik krije i otkriva, jači od umjetnog približavanja i stvaranja bliskosti, a u praksi jednog "državnog" jezika koji će biti istovjetan dominantnom srpskom standardu.

Ustrajavanje na hrvatskoj jezičnoj autonomiji najviše je smetalo tadašnjoj unitarnoj vlasti jer je upravo jezična autonomija jedan od ključnih čimbenika vođenja jezične politike.[3] Proturječno je da rezultat jezične politike uz poštivanje autonomije hrvatskoga i

[1] S. Babić, *Deklaracija - međaš dvaju razdoblja,* Jezik, 44./1997., br. 3, str 83.
[2] *Deklaracija o hrvatskome jeziku,* Zagreb, Matica hrvatska, 1991., 7. str.
[3] O tome u J. A. Fishman, *Sociologija jezika,* Sarajevo, 1978., str. 38.-42.

autonomije srpskoga jezika bude nešto što će se zvati hrvatskosrpska/srpskohrvatska norma.

No, nije samo postojanje svijesti o samosvojnom razvoju bilo dovoljno, nužno je i djelovanje ustanova i globalne politike jer jezična je politika samo njezin dio. U tom su pogledu ključne ustanove, poput Matice hrvatske, Hrvatskoga filološkoga društva, Društva književnika Hrvatske i druge, učinile prvi korak donošenjem Deklaracije, ali kako ta gledišta ni u kojem slučaju nisu odgovarala težnjama jugounitarista na vlasti[4] uslijedile su brze i osuđujuće reakcije. Odmah je dobila oznake heretičnoga i neprijateljskoga čina te je uslijedila prava hajka na potpisnike i one koji su je podržali jer je u to doba svojstveno bilo osjetljiva jezična pitanja olako ispolitizirati i izazvati ekscesna stanja.[5]

Jezična politika i "radništvo"

U nastavku rada bit će riječi o odjecima i reakcijama na pojavu Deklaracije u Slavoniji u kojoj se za nju prvo saznalo iz novinskih stupaca jer ni jedna ustanova nije raspravljala o njezinu prihvaćanju. Izvorišna je građa crpljena u dnevnim i tjednim informativnim listovima[6] te periodičnim izdanjima ogranaka Matice hrvatske.

Prvi je tekst objavljen tek 21. ožujka 1967. u Glasu Slavonije u rubrici "Aktualna tema", a kako je u središnjim hrvatskim sredstvima priopćavanjima tomu dano obilježje dnevnopolitičkog događaja, primjetno je da se na reagiranje o pojavi Deklaracije u Slavoniji čekalo prvo mišljenje vrha, a zatim politički dogovori na

[4]U osudi Deklaracije sudjelovali su i neki hrvatski komunisti koji će kasnije biti i vođama Hrvatskoga proljeća, a i danas su dionici vlasti ili su u stranačkim vodstvima. Čini se da je to bilo tada svjesno, jer očitovanjem protiv tog teksta dijelom su izbjegnute masovne smjene i kažnjavanje.

[5]U svojoj knjizi *Jezična politika,* Zagreb, 1988., str. 135., Dubravko Škiljan ističe da su se jezičnim problemima tada prikrivali u javnosti druga neriješena pitanja u društvu. Onima koji izazivaju krize nedostatak jedinstvene jezične politike odgovara jer prebacujući pozornost na jezične relacije mogu neometano ostvarivati neke druge interese, tvrdi Škiljan. Do sada nitko od hrvatskih jezikoslovaca i književnika, odgovornih za Deklaraciju, nije objasnio u čijoj su to službi i za koje druge interese "zamućivali" jezične vode.

[6]Zapisnici sa sjednica ogranaka MH nisu bili dostupni ili su uništeni.

lokalnim razinama. Riječ je o nepotpisanom, redakcijskom tekstu "Zašto deklaracija"[7], a takvi su bili uglavnom svi poslije njega. U članku još nije apriori osuđena njezina pojava, no kako je donesena iza zatvorenih vrata time se unosi "dosta nemira, prije svega političke naravi", ali se priznaje da "ima (a bit će vjerojatno i još) tu i tamo nesporazuma oko jezika, bit će željica o prvenstvu nekog od jezika jugoslavenskih naroda, ali ti nesporazumi se... ...rješavaju postupno, normalno, otvoreno, humano... Javnost je prije svega iznenađena. Zar je moguće da se danas službeno provodi nametanje"državnog jezika" tako da se hrvatski književni jezik potiskuje i dovodi u neravnopravan položaj lokalnog narječja". I na osnovi letimičnog pogleda na novine toga dana lako se može primijetiti kojim je oblicima samo na leksičkom planu provođena "ravnopravnost": *učestvovati, tačka, organizacioni, snabdjevati, dozvoljavati, učesnici...*

Međutim, nakon tog redakcijskog odgovora, koji dijelom i pokazuje razumijevanje za neke promjene, ali i osuđuje način kako je Deklaracija donesena, slijedi bjesomučna ideološko-promidžbena kampanja protiv potpisnika. O tome svjedoče samo i naslovi u slavonskim listovima koji, ako i ne govore izravno, aludiraju na Deklaraciju: *Zajednički jezik - ipak nađen, Gruba politička zloupotreba i krajnja društvena neodgovornost, Zajednički jezik - socijalizam, Deklaracija -neprijateljski akt, Donkihotski čin s mračnom sračunatošću, Pokušaj otvorene političke diverzije, Kazniti potpisnike i inicijatore...*

Čitatelju tog vremena, ako nekim drugim putem nije izviješten, u napisima ispod navedenih naslova malo toga može biti jasno, jer se u člancima, agencijskim i redakcijskim, u biti ne govori o sadržaju Deklaracije, već tekstovi vrve od neodređenosti, revolucionarnih fraza, ponavljanja, nejasnoća i nadasve negativnih ocjena. Svima je njima zajedničko to što se nigdje ne navode činjenice, temelj svakog novinarskog teksta, no isticanje odanosti - sredstvo, uvijek živućeg dodvoravanja aktualnoj politici, ne izostaje: "Posebno osuđujemo deklaraciju grupe zagrebačkih intelektualaca - lingvista, koja svojim načinom pokretanja stvari i prikazivanjem položaja hrvatskog jezika objektivno doprinosi oživljavanju

[7]Glas Slavonije, 21. 3. 1967., str. 2.

šovinističkih pojava i time ugrožava jednu od najsvetijih tekovina ... bratstvo i jedinstvo."[8]

Ovoj reakciji *rezervnih oficira i podficira* iz Vinkovaca možemo dodati i prosvjedne skupove u vinkovačkoj *komuni*: "Tom su prilikom radni ljudi ocijenili deklaraciju kao neprijateljski akt, a njezine potpisnike kao politikante"[9] Jasna je vrijednosna raslojenost na *radne ljude* (dobri) i *politikante* (loši, *jezikoslovci*) i gdje se tko svrstva, no rijetko komu može biti jasno što je to "opasno i prijeteće"; opće mjesto u tim tumačenjima jest riječ *deklaracija* kojom se na vrlo pragmatičan način obrazlaže uzrok nastanka nacionalnih i jezičnih sukoba i kriza. Izrazi koji se rabe za oslikavanje namjera njezinih pokretača - kao što su *napad, nasrtaj, mračnjaštvo, sumnjivi ciljevi* - svojstveni su za mitsko doživljavanje društvenih odnosa, čime se u onodobnome ideologiziranom govoru učinkovito vrijednosno odvajalo i ograđivalo od nepoznatog i neukalupljenog i što nije bilo poželjno vladajućoj eliti.[10] U nizu odjeka u Slavoniji valja spomenuti i organizaciju mitinga u Našicama, Slavonskom Brodu i Vukovaru gdje se okupilo više tisuća ljudi. I radnici nisu po strani, tako bi se, primjerice, iz otvorenog pisma radnika pogona "Rade Končar" u Požegi mogao izvesti zaključak o izvanredno jezikoslovnoj upućenosti i obaviještenosti, iako oni to skromno niječu: "Kada se radi o naučno-lingvističkom pristupu, razumije se da mi ne možemo dati svoje ocjene, ali podsjećamo da su već skoro stotinu godina najeminentniji predstavnici ove nauke uložili sav svoj trud, znanje i ideale, da se oformi jedan književni jezik i pravopis. Zahvaljujući tom naporu i djelovanju došlo je u Novom Sadu do naučnih ostvarenja, koja su u pravom smislu izrazila vjekovne težnje i nastojanja naroda koji govore istim jezikom."[11]

Kako ne bi bilo sumnjivo osuđivati samo jednu stranu - pojedine zagrebačke književnike i jezikoslovce da jedini žele razvrgnuti malo prije spomenuta novosadska ostvarenja, mediji donose informaciju kako je Društvo književnika Srbije izdalo i svoj

[8]Novosti, Vinkovci, 25. 3. 1967., str. 1.
[9]Glas Slavonije, 28. 3. 1967., str. 2.
[10]O javnom i političkom govoru socijalističkog društva v.: I. Ivas, *Ideologija u govoru,* Zagreb, 1988., str. 189. - 224.
[11]Požeški list, 30. 3. 1967., str. 1.

"Predlog za razmišljanje" kojim se istovjetno pravo traži i za srpski jezik, odnosno da se daje legitimitet hrvatskoj Deklaraciji. O tome S. Babić kaže: "....ali kako su znali da Predlog neće i ne može biti prihvaćen, tako su znali da neće biti prihvaćena ni deklaracija. Zato su ga i napisali."[12] Kao potvrda takvom razmišljanju može se uzeti i vijest iz Vukovara koji i tada nije mogao niti smio biti po strani. Naime, oglasili su se ponovo dobro *obaviješteni* radnici, ovaj put, Vuteksa koji 30. ožujka 1967. šalju pismo Centralnom komitetu SKH i koji "najoštrije osuđuju inicijatore i potpisnike ovih dokumenata koji predstavljaju izraz nacionalnih i šovinističkih gledanja i opredjeljenja njihovih autora... Nas gotovo 1.500 radnika isuviše smo preokupirani svakodnevnim radnim zadacima u borbi za privrednu reformu i nemamo mnogo vremena za lingvističke dijaloge i polemike."[13]

Deklaracija iznenadila intelektualce

Zbog vladajuće ideologije prethodne su anonimne osude pa i pogrde u ime unaprijed dobro "pripremljenog" radništva razumljive i očekivane, ali ni odgovori se kulturnih ustanova, intelektualaca, umjetnika u biti nisu razlikovali, jedino je to učinjeno s primjetnim vremenskim odmakom. Tomu se ipak mora dodati da ni u jednim novinama ili časopisu za kulturu nije objavljen stručni osvrt jezikoslovca, na temelju empirijskih podataka i provjerenih analitičkih spoznaja, za ili protiv javno osuđenoga teksta već isključivo uopćene kolektivne izjave ustanova. Tako se 28. ožujka u Osijeku sastaju redakcija časopisa "Revija" i ogranak Matice hrvatske kako bi razmotrili situaciju. S današnjeg motrišta zaključci s tog sastanka možda zvuče začuđujuće, jer ipak riječ je o ogranku hrvatske ustanove pod čijim je okriljem Deklaracija i nastala, no strah od represije, opća psihoza i nemir stvoreni javnim napisima[14]

[12]V. bilj. 1.

[13]Glas Slavonije, 31. 3. 1967., str. 2.

[14]Već 25. 3. 1967. iz zagrebačkog Gradskog komiteta SK isključen je jedan od potpisnika Vlatko Pavletić, a desetak dana poslije i pisci P. Šegedin, J. Ravlić, S. Mihalić, zatim jezikoslovci Lj. Jonke, D. Brozović i dr. Isključenje iz Saveza komunista uključivalo je mnoštvo osobnih problema i ugrožavanje slobode stvaralaštva što je za jednog pisca ili znanstvenika od egzistencijalnog značenja.

uzrokovali su naglu promjenu mišljenja, čak i onih koji će za četiri godine doživjeti prave progone i zatvaranja: "Osječki ogranak Matice hrvatske izjavljuje da je za postojanje Deklaracije saznao tek iz *štampe*... nitko od njegovih članova nije bio konzultiran niti je *učestvovao* u njezinu pripremanju i potpisivanju" stoga se oni "ne samo ograđuju od teksta Deklaracije već ga najoštrije osuđuju i odbacuju kao dokaz krajnjeg odsustva političkog i *naučnog* (ist. B. K.) sluha i odgovornosti."[15]

Tvrdnju kako su za postojanje Deklaracije doznali tek iz napisa u novinama rabili su listom svi slavonski ogranci Matice hrvatske kada su objašnjavali javnosti kako se oni ograđuju od tog teksta i da oni zamjeraju njezinim inspiratorima u Upravnom odboru MH u Zagrebu što o tako krupnom pitanju nisu upoznali članstvo.[16] Druga zajednička crta u osudama Deklaracije slavonskih ogranaka MH, a što daje osnovu za sumnju o smišljenom nastupu "odozgor", jest ustrajavanje na zaključcima i načelima Novosadskoga dogovora kao temeljima vođenja jezične politike. Tako primjerice članovi Ogranka MH Vinkovci-Vukovar-Ilok u vinkovačkim Novostima[17] kazuju "da se razvojni problemi u jeziku rješavaju onako kako su rješavani još prije stotinjak godina, a pogotovo kao što je to učinjeno Novosadskim dogovorom, prije nešto više od jedne decenije." Tako zdušno prizivanje "novosadarija"[18] - kako Dalibor Brozović naziva gubljenje svih posebnosti hrvatskoga jezika stvaranjem zajedničkog pravopisa, rječnika i nazivlja - od članstva ustanove kojoj je glavna zadaća skrb o nacionalnom identitetu a time i jeziku djeluje proturječno i providno. Ipak ne može se reći kako nije bilo oportunizma i malodušnosti u dijelu Matičinog članstva, budući da se jedan dio, i to onaj čelni u Zagrebu, nije ustručavao izreći stvarnu istinu o položaju hrvatskoga jezika. Deklaracija je svojom snagom i neočekivanošću vidno zatekla intelektualne krugove. Doda li se tomu i pokrenuta hajka protiv njezinih tvoraca te strah od političke odgovornosti, razlozi tolikoga nesklada između Upravnoga odbora MH i ogranaka bivaju jasniji.

[15]Glas Slavonije, 29. 3. 1967., str. 1.

[16]Vidi: Novosti, 15. 4. 1967., str. 7., Požeški list, 6. 4. 1967. str. 3., Brodski list, 31. 3. 1967., str. 1.

[17]Vidi bilj. 14.

[18]D. Brozović, *Tri desetljeća poslije*, Jezik, 44., str. 88.

Valja spomenuti da središnji slavonski književni časopis osječka *Revija*, kao uostalom zbornici i godišnjaci ogranaka Matice hrvatske u drugim gradovima, ne objavljuju ni jedan tekst u svezi s Deklaracijom niti je ona spomenuta. S obzirom na način kako se tada pisalo o njoj, ta je šutnja u svakom slučaju bila poželjna i nije štetila. Iznimka među njima ipak je *Županjski zbornik* koji donosi jedan prilog s jezičnom tematikom. Aluzija na tadašnje jezično stanje i pitanje ravnopravnosti te nametanja državnog jezika ostvarena je navođenjem ulomaka iz govora narodnoga zastupnika iz županjskoga kraja Josipa Purića u hrvatskom Saboru 1907. prigodom rasprave o uvođenju mađarskog jezika kao službenog jezika na željeznice u Hrvatskoj: "... da hrvatski jezik bude službenim jezikom u svim granama javne uprave na teritoriju kraljevine Hrvatske i Slavonije... mi smo uvijek bili vični tuđe štovati, a svojim se dičiti. Mi ovu borbu za hrvatski jezik vodimo iz čiste, prave domovinske ljubavi, prema svom narodu."[19] Nije to učinjeno slučajno, jer te riječi i nakon 60 godina nisu izgubile na aktualnosti i značenju, povijest se ponavlja - kontekst je isti - jedino je u ulozi jezika-hegemona na mjestu mađarskoga srpski jezik.[20]

O Deklaraciji se u slavonskim glasilima pisalo do sredine travnja, kao i svako nevrijeme bilo je silovito, ali kratka trajanja. U svim tim osudama bilo je očitog uopćenog prozivanja krivaca čime je odgovornost raspršena na sve, odnosno nikoga. Izjave poput one predsjednika kotarskog komiteta SK u Osijeku kako je Deklaracija "posljedica nerazvijenog samoupravljanja u kulturi"[21] koliko sada

[19]Županjski zbornik, 1967., 31. str.

[20] A da je tako kao potvrdu kružnom tijeku nekih pojava u povijesti hrvatskoga jezika može se uzeti i članak objavljen u *Jeziku* u "omekšanom ozračju" dvije godine nakon pojave Deklaracije, u kojem se izrijekom govori o političkoj prirodi zamjene posvojnog pridjeva posvojnim genitivom: "Kad je monopol na tiskanje uzela samo Direkcija Jugoslovenskih železnica u Beogradu, nestali su *vozni redovi* pa su i knjižice koje su figurirale kao izdanja zagrebačkih poduzeća imale samo *red vožnje*. Tako je silom administrativne prevlasti poremećeno uobičajeno izražavanje u hrvatskom jeziku". Navod: S. Babić, *Vozni red, a ne red vožnje,* Jezik, XVII., str. 21.-23.

[21]Glas Slavonije, 2. 4. 1967., str. 1. U tom članku s naslovom "Potpisnike treba izvući iz anonimnosti" kazuje se kako su Deklaraciju osudili u mnogim osječkim kulturnim ustanovama: Pedagoškoj akademiji, Hrvatskom narodnom kazalištu, Dječjem kazalištu, Filološkom društvu i dr.

zvuče naivno, tada su zapravo razblažavale i topile lavinu napada. No odudaralo bi od stvarnog stanja kada bi se tvrdilo kako svi protivnici, dok su se javno obrušavali na Deklaraciju, nisu tako i mislili - jer njihove su odluke bile besprizivne.[22] Bliska je budućnost pokazala zablude vlasti i njezinih sljedbenika koji su podupirale ondašnju jezičnu politiku, a čija bi se gledišta slikovito mogla svesti pod natpis "Komunisti govore istim jezikom"[23] istaknut na mitingu u Našicama u znak prosvjeda protiv donošenja Deklaracije.

Odjeci u javnosti samo su potvrdili da je pojava Deklaracije znak kraja istrošenoga razmišljanja o jedinstvu na svim razinama, poglavito u jeziku. Budućnost je pokazala i ispravnost gledišta odvažnih pojedinaca u središnjim hrvatskim znanstvenim i kulturnim ustanovama koji su stavili svoj potpis na tekst što je bio vjesnikom jezičnih i inih promjena i ohrabrujućim znakom u trenutku hrvatske slabosti i šutnje.

IZVORI
1. *Brodski list*, 1967.
2. *Glas Slavonije*, Osijek, ožujak - svibanj 1967.
3. *Požeški list*, 1967.
4. *Novosti*, Vinkovci, 1967.
5. *Županjski zbornik*, Ogranak MH Županja, 1967.

WIRKUNG DER DEKLARATION IN SLAWONIEN

Die Veröffentlichung der Deklaration über den Namen und die Position der kroatischen Hochsprache in 1967 hat nicht nur deklarativ sondern auch tatsächlich sprachliche und andere Änderungen gekündigt. Über die Bedeutung der Deklaration wurde in letzten Jahren viel geschrieben, manchmal nur bei ihrem Jahrestag. In diesem Beitrag wurde

[22]Milan Moguš, *Povijest hrvatskoga književnoga jezika,* Zagreb, 1995., II. izdanje, str. 206.

[23]Glas Slavonije, 29. 3. 1967., str. 2.

die Reaktion der Öffentlichkeit in Slawonien nach der überraschenden Veröffentlichung der Deklaration faktographisch untersucht und analysiert, da bei ihrer Formulierung und Annahme keine Institution oder Einzelperson von diesem Gebiet teilnahm.